E.M. Janssen Perio

# Braudel in vertaling

**Bespreking van *Beschaving, Economie en Kapitalisme (15e - 18e eeuw)* door Fernand Braudel (oorspronkelijke titel 'Civilisation matérielle, Economie et Capitalisme XVe - XVIIIe Siècle'):**

**Deel I, *De structuur van het dagelijks leven*. Vertaald door Roland Fagel en Geurt Rombach, 1987, 599 blz.**
**Deel II, *Het spel van de handel*. Vertaald door Eef Gratama, Koen van Gulik en Geurt Rombach, 1989, 633 blz.**
**Deel III, *De tijd van de wereld*. Vertaald door Roland Fagel, Eef Gratama en Koen van Gulik, 1990, 654 blz.**
**Uitgeverij Contact, Amsterdam, prijs f 79,90 per deel gebonden; f 59,90 per deel paperback.**

In 1987 - kort na zijn dood - verscheen het eerste deel van de vertaling van dit grote werk van Braudel, de meest invloedrijke en gezaghebbende Franse historicus van zijn generatie, en nu (eind 1990) is dus het derde deel uitgekomen.
De lezers raad ik aan, meteen naar hun boekhandel te stappen om deze drie boeken aan te schaffen, want men kan zijn boekengeld (indien voorhanden) mijns inziens niet beter besteden. Men vindt hier een overvloed aan historische informatie in een boeiend betoog, dat bovendien wordt ondersteund door talloze kaarten, grafieken en - vooral - illustraties van tekeningen en schilderijen van tijdgenoten; de Nederlanders zijn hierbij opvallend zwaar vertegenwoordigd, zoals trouwens ook in andere opzichten. De vertaling lijkt me bovendien boven alle lof verheven, ik ben nergens - bij de lectuur van de al bij al meer dan 1800 bladzijden tekst - een storende fout tegengekomen.

Een gemakkelijk boek is het uiteraard niet, hoewel het dank zij de levendige stijl van Braudel nooit vervelend is; elke neiging tot dikdoenerij of averechtse diepzinnigheid was hem vreemd en hij laat vaak genoeg merken, hoe hij zelf met bepaalde problemen heeft geworsteld - en natuurlijk vooral met de onmetelijke historische 'materie' zelf. Wat in deze boeken ter sprake komt, is namelijk de 'sociaal-economische' geschiedenis (in een zeer ruime betekenis) van ongeveer vier eeuwen, waarbij niet alleen Europa het onderwerp is, maar ook de andere werelddelen in een vergelijkende beschouwing worden betrokken.
De kennis die Braudel bij dit alles schijnbaar uit de historische mouw schudt, is inderdaad buitengewoon groot; hier is onmiskenbaar een man aan het woord die decennia lang bezig is geweest zich in historische problemen te verdiepen en in te lezen, en die bovendien langdurig buiten Europa heeft gewoond.

Over de theoretische grondslag van deze boeken wil ik kort zijn, zij zijn uiteraard nauw verbonden met een aantal uitgangspunten van de 'Annales'-school, waaraan in 1973 door Kees Bertels een informatieve dissertatie werd gewijd: *Geschiedenis tussen struktuur en evenement*.
Van het boek, dat hier wordt besproken, was toen nog pas een eerste versie van het eerste deel verschenen en bovendien maakt Braudel de indruk, in de uiteindelijke opzet wat vrijmoediger met deze uitgangspunten te zijn omgesprongen. Men kan ook zeggen: de overvloed van zijn illustrerende materiaal is zo rijk en zo briljant gepresenteerd, dat men het staketsel van de theorie die er achter of in steekt, nauwelijks meer te zien krijgt - maar dit raamwerk is er natuurlijk wel.

## 'De structuur van het dagelijks leven'

In het eerste deel over 'de structuur van het dagelijks leven' heeft Braudel vooral de min of meer elementaire aspecten van het 'dagelijkse' leven en de strijd om het bestaan onder de loep genomen: de invloed van de bevolkingsdruk, de bestanddelen van ons voedsel en hun geschiedenis (tarwe, rijst, mais, aardappelen evenals zout, suiker, peper enzovoort), de varianten van huisvesting en kleding en de invloed van alle ontwikkelingen op het gebied van de techniek en bewapening, alsmede - tenslotte - de rol van het geld en van de steden en hun onderlinge verbindingen. Kortom: dat wat men pleegde te noemen een beschavings- of cultuurgeschiedenis van het dagelijkse leven - maar toch op een geheel eigen wijze en met uiterst verrassende gezichtspunten gepresenteerd.
Zelf vind ik dit eerste deel eigenlijk nog het meest briljant en belangwekkend.

## 'Het spel van de handel'

In het tweede deel over 'het spel van de handel' heeft hij geprobeerd om alle mogelijke aspecten en varianten van de ingewikkelde patronen van het 'handelsverkeer' (of zo men wil: de goederen- en geldcirculatie) en wat 'drum und dran' is, te ontwarren en te beschrijven, waarbij uiteraard de problematiek van het 'kapitalisme' aan de orde komt.

In het 3e hoofdstuk is Braudel op dit begrip en zijn geschiedenis ingegaan: in de 17e eeuw ziet hij het woord 'kapitalist' in een Hollands tijdschrift verschijnen om tegen het einde van de 18e eeuw - en met name in de tijd van revolutie - tot het algemene spraakgebruik te gaan behoren.
Wie echter naar bepaalde afbeeldingen kijkt, zoals het lieve 'goudweegstertje' van Jan Gossaert Mabuse (p.399), ziet heel goed dat men, man of vrouw, jong of oud, al veel eerder zeer goed wist, waar het op aankwam (ook al ging het niet om Abrahams mosterd).
Op zoek naar de beruchte 'geest van het kapitalisme' is Braudel ook nog bij Sombart te rade gegaan, die hij naar mijn idee wel wat heeft overschat, terwijl ook zijn tweedeling van een 'kapitalisme buitenshuis' en een 'kapitalisme thuis' (in resp.

de hoofdstukken 3 en 4) mijns inziens weinig verheldert. In deze hoofdstukken zelf kan men echter weer, als steeds, verbaasd, ja bijna verbijsterd zijn over de veelheid van elementen en perspectieven die hier schijnbaar spelenderwijs aan de orde worden gesteld. Maar in dit 'spel' moet men zich, de titel ten spijt, toch niet vergissen: in zijn inleidingen heeft Braudel wel duidelijk gemaakt, hoe weinig 'speels' deze boekdelen zijn ontstaan. (Dus met een herhaaldelijk herschrijven en herformuleren - maar het is bekend dat het helderste proza niet altijd zo gemakkelijk tot stand komt).

Overigens kan men wel enige twijfels hebben aan de tweedeling - in het begin van dit deel - tussen de 'gewone markten' die 'het raderwerk aan de onderkant van de handel' zouden vertegenwoordigen en de 'jaarmarkten' waarin men een uitgangspunt zou moeten zien van 'het raderwerk aan de bovenkant van de handel'; welke aanduiding uiteraard wel kan gelden voor 'hogere' vormen van de handel en het geldwezen als de beurs en effectenmarkt (de Amsterdamse met name, p.87).

Wat het aparte volkje van de 'marskramers' en dergelijke betreft, die in hun persoon als het ware een soort ambulante markt of winkel belichaamden, ook deze vrijbuiters van een elementair kapitalisme zijn niet ontsnapt aan de aandacht van Braudel, evenals het feit dat zij vaak, zoals wij weten, van vrijbuiters tot grootkapitalisten werden.
Over een passage als deze: '*Mocht op een dag de dreigende tyrannie van de Albert Heijns, Vroom en Dreesmannen en Hema's, van al die hectares koopdwang onverdraaglijk worden, dan weet ik zo net nog niet of we als reactie daarop niet de ontketening van een nieuw soort marskramerij... zullen zien*' (68), zou uiteraard heel wat te zeggen zijn, bijvoorbeeld dat deze namen natuurlijk niet van Braudel stammen en dat de oorsprong van de Heijnen een andere is dan die van de Vroomen en Dreesmannen, evenals van onze van oorsprong Westfaalse textielmagnaten. En de Sovjet-'marskramers' die vanuit Georgië en Armenië naar Moskou vliegen of vlogen met hun waren, waarover Braudel vlak daarvoor schrijft, zijn natuurlijk het product van een heel andere - dus zwaar gestoorde en gefrustreerde - 'markteconomie'.

## 'De tijd van de wereld

Hoe snel wijsheden, zelfs gedebiteerd door geniale auteurs als Braudel, tegenwoordig 'gedateerd' kunnen lijken, blijkt overigens uit het einde van het derde deel, waarop ik hier al even vooruitgrijp.
Onder een onmiskenbare invloed van de 'tijdgeest' maakt de auteur hier enige zorgelijke notities voor een eventuele diagnose van de patient 'kapitalisme'. De gebruikte formuleringen weerspiegelen zijn twijfels, want enerzijds is het stelsel blijkbaar toch niet een 'zieke man' (aanhalingstekens van Braudel) die '*op het punt staat de laatste adem uit te blazen*', maar anderzijds wordt dit kapitalisme toch wel bedreigd door '*de huidige, in de jaren zeventig begonnen crisis... Ze is heel wat ernstiger dan de crisis in 1929 en zal waarschijnlijk ook grote firma's van naam opslokken*' (III,585).
Wat de door Braudel opgesomde "socialistische overwinningen in de wereld" betreft, tot en met "de bevrijding van Vietnam in 1976" (het staat er): '*Deze bewegingen konden nog steunen op een ongebroken vertrouwen in de socialistische toekomst die tegenwoordig heel wat onzekerder is*' (III,585) - en wie hier nog weg uit weet, mag zijn vinger opsteken.
Wel lijkt me duidelijk dat men Braudel als diagnosticus van onze eigentijdse geschiedenis niet al te serieus moet nemen.

Dit *derde deel*, genaamd 'de tijd van de wereld', lijkt me overigens het minst verrassende en overtuigende deel van de drie, waarmee niet is gezegd dat 'men' er niet weer veel uit kan leren.
Een bezwaar vind ik de titel, als een vlag die de lading niet geheel dekt; in het eerste hoofdstuk komt namelijk al meteen de dimensie van de ruimte ter sprake.

Van zijn drie stellingen of 'basisregels' is de tweede de belangrijkste, te weten dat in de loop van de nieuwe geschiedenis steeds weer een nieuwe grote stad (metropolis?) een gebied domineerde: '*Een economische wereld heeft altijd een stedelijke kern, een stad als het logistieke hart van de handel: nieuws, handelswaar, kapitaal, krediet, mensen, opdrachten, handelsbrieven zwermen de stad in en uit. Machtige, vaak puissant rijke handelaren maken er de dienst uit*' (III,28).
Deze stelling wordt in de volgende twee hoofdstukken uitgewerkt en geïllustreerd aan een overvloed van informatie, als altijd. Tot deze 'grote steden' worden dan Venetië (min of meer 'ex aequo' met Genua) gerekend en Amsterdam - als dominant in de 'Verenigde Nederlanden';

waarna men eigenlijk zit te wachten op de opvolgers, zoals Londen en Parijs - maar hierna gaat het betoog over naar 'de nationale markten' en de verhouding van Europa tot de rest van de wereld.

Van die centrale betekenis van de 'overheersende steden' blijft uiteindelijk niet zo veel over, maar dat kon men misschien al verwachten. In zijn toelichting tot de tweede regel bespreekt Braudel namelijk het geval van de mogelijke keuze door Philips II van Lissabon als hoofdstad, na zijn verovering van Portugal in 1580; na drie jaren ging hij echter weer terug naar Madrid - een beslissing waaraan Braudel een beslissende betekenis toekent voor het verdere verloop van de Spaanse geschiedenis.
Hieraan kan men mijns inziens echter zijn twijfels hebben, en dan nog: was Lissabon in dat geval tot die status van 'overheersende stad' verheven? Hoogstens in het Iberische gebied, maar daarom nog niet in geheel Europa.
En dan nog: hoe 'overheersend' waren uiteindelijk die dominante steden? Zelfs in het geval van Parijs - met zijn reputatie van nationale bazigheid - lijkt daarvan binnen het Franse kader in de analyse van Braudel (in het 4e hoofdstuk over 'de nationale markten'), toch geen sprake te zijn geweest, gezien zijn nadruk op de zo grote en bijna onbeheersbare ruimte van het land en zijn enorme 'diversiteit'.
En was Londen zo dominerend in Engeland? Als financiëel en commerciëel centrum misschien, maar vanaf de late 18e eeuw ternauwernood als industriëel centrum. In de 19e eeuw is er trouwens helemaal geen sprake meer van enige 'overheersende stad', maar van een veelheid van snel groeiende massasteden.

Na enige als steeds boeiende en informatieve betogen over de rol van verschillende grote landen en werelddelen - met tamelijk veel aandacht voor India - is het laatste hoofdstuk gewijd aan de 'industriële revolutie en groei'. Een wel erg panoramatisch overzicht met summiere formuleringen over thema's waarover stuk voor stuk wel een bibliotheekje is vol geschreven, en hier is, kan men denken, iets te veel hooi op een te kleine vork genomen. Maar men kan natuurlijk ook denken dat Braudel hier slechts een schetsmatige overgang heeft willen presenteren naar een tijdperk dat door hem niet meer is behandeld, de wereld van de 19e eeuw, toen met name het 'kapitalisme', dat deze drie delen weliswaar domineert, maar dat toch nog altijd in de kinderschoenen liep, tot volle en volwassen ontplooiing kwam.
Deze periode heeft Braudel dus als het ware overgeslagen om daarna zijn slotconclusies over het lot van het kapitalisme te trekken - een heksentoer die niet helemaal gelukt lijkt, omdat zelfs een geniale man als Braudel nu eenmaal niet kan heksen.

## Een laatste opmerking

Om tenslotte aan te tonen, hoe ernstig ik het voortreffelijke werk van de uitgever en de vertalers opvat, geef ik nog even wat kritiek op het notenapparaat.
De *Storia della tecnologia* onder redactie van Singer, waarnaar in enige noten in deel I wordt verwezen, is in Nederlandse bibliotheken aanwezig als een - buitengewoon rijke en belangwekkende - *History of technology* (in 3 delen).
Wat de extreme overwaardering door Spengler van de uitvinding (in 1494) door Luca Pacioli van de 'dubbele boekhouding' betreft, die in deel I, p. 542 ter sprake komt, deze kan men in de Duitse (eerste) editie van 1922 tegen het einde van deel 2, p. 615 vinden; in de noot wordt naar de Franse vertaling verwezen. Het loont de moeite, het gebral van Spengler nog eens tot zich te laten doordringen: '*In der Tat darf sich ihr Urheber seinen Zeitgenossen Kolumbus und Kopernikus ohne Scheu zur Seite stellen*' - en jammer dus, dat niemand meer weet, wie die Pacioli was, en dat ook geen mens meer aan die boekhoud-revolutie gelooft (ook Braudel niet).
Van het gehanteerde citaten-stelsel, waarbij men van tijd tot tijd weer wordt teruggverwezen naar eerder geciteerde titels (op.cit.), ben ik overigens een tegenstander, om niet te zeggen hater; maar daarvoor draagt de Nederlandse uitgever geen schuld.

Van mijn bewondering voor dit magnifieke werk en deze uitgave is de lezer tenslotte, naar ik hoop, wel overtuigd.
Uiteraard moet u, lezer, als u het boek koopt, er de tijd voor nemen, maar dan wordt u er ook aanmerkelijk wijzer of in elk geval knapper van.